

Dr Mihajlo Ljumović, Dr Nikola Adžić¹

ZAVOD ZA STOČARSTVO

Stočarstvo je od davnina bilo glavno zanimanje i najvažniji izvor prihoda većine poljoprivrednih proizvođača u Crnoj Gori. Zbog toga je i interes za njegovo unapređivanje postojao i prije formalnog priznavanja Crne Gore kao nezavisne države. Međutim, prvi organizovaniji rad na unapređivanju crnogorske poljoprivrede, pa prema tome i stočarstva može se vezivati za boravak dr **Dorda Radlića** u Crnoj Gori 1874-1878. godine. Uskoro poslije njegovog odlaska iz Crne Gore knjaz Nikola "o svom trošku" osniva u Nikšiću 1880. godine Zavod za mliječnu industriju. Za potrebe Zavoda su u to doba izgrađeni i opremljeni savremeni objekti za proizvodnju sira i masla. Podignute su i potrebne štale za 100 rasnih krava i nekoliko priplodnih bikova uvezenih iz Austrije. Za stručne poslove u Zavodu angažovan je Švajcarac **dr L. Švalej**, koji je uspješno organizovao preradu mlijeka ne samo u Zavodu već i u Drobnjaku i Pivi. Preko popularno pisanih stručnih članaka u "Glasu Crnogoraca" dr Švalej se zalagao za savremeno gajenje stoke i preradu mlijeka ukazujući na primjere iz Švajcarske i Danske.²

"Pod stručnim nadzorom Švaleja stoka je njegovana po svim pravilima nauke i iskustva, a sir i maslo iz Zavoda nijesu ustupali ni čuvenim proizvodima Švajcarske. Njihova valjanost priznata je na svjetskim izložbama".³ Na međunarodnom sajmu u Briselu maslo i sir nagrađeni su velikom srebrnom medaljom.

Nešto kasnije, 1891. i 1895. godine, Crnu Goru je obišao **prof. Adamec**, jedan od najpoznatijih tadašnjih evropskih stručnjaka za stočarstvo.⁴ Svoja zapažanja i predloge mjera za unapređivanje pojedinih vrsta stoke u Crnoj Gori iznio je u opširnom izvještaju knjazu Nikoli od 26. avgusta 1895. Šest godina poslije Adamecovog obilaska Crne Gore, Odjeljenje narodne privrede

¹ Dr Mihajlo Ljumović, naučni savjetnik u penziji

Dr Nikola Adžić, naučni savjetnik, šef Zavoda za stočarstvo

² Šakotić, V., 1996: Nikšić u Knjaževini (Kraljevini) Crnoj Gori. Centar za informativnu djelatnost Nikšić.

³ Šakotić, V., 1996: Nikšić u Knjaževini (Kraljevini) Crnoj Gori. Centar za informativnu djelatnost Nikšić.

⁴ Adamez, L., 1982: Die Renderrassen und Schlage in Bosnia der Herzegowina. Breslar.

Ministarstva unutrašnjih djela osnovalo je u Nikšiću 1901. godine Stočarski zavod sa poljoprivrednom stanicom koji je "za kratko vrijeme postao uzorna stanica, gdje su seljaci mogli da se upoznaju sa racionalnom obradom zemlje i stručnim gajenjem stoke"⁵. Tu je gajeno oko 120 rasnih goveda, ovaca, konja, magaraca i svinja. Kao stručni saradnici Zavoda pominju se *dr Đorđe Stefaneli*, veterinar, *Stanko Todorović*, ekonom i mladi *Nikola Čopić* koji je završio mljekarski kurs u Plzenu. Iz ovog perioda potiču i prve hemijske analize skorupa od strane Laxe,⁶ što se može smatrati začetkom naučnoistraživačkog rada u stočarstvu na tlu Crne Gore. Skorup ovog Zavoda na izložbi 1910. godine u Londonu dobija visoku ocjenu i nagradu (MUD br. 1366/2, 1910)⁷

Neke podatke o stočarstvu Crne Gore i o preradi mlijeka u sir i skorup i njihovom plasmanu (izvozu) susrećemo i u radovima *Erdeljanovića, (1907)*⁸, u Arhivu Crne Gore (statistički podaci uvoza i izvoza 1905-1910. god.) i *Ogrizeka (1949)*⁹, *Rakočevića (1950)*¹⁰ i *(1952)*¹¹ i dr. Najstariji podaci koje navodi *Petrović (1988)*,¹² a koji se odnose na prodaju takozvanog crnogorskog slanog sira preko Kotora, datiraju još iz 1378. godine.

Poslije Adamecovog obilaska Crne Gore, urađeno je, u kratkom periodu mirnog razvitka do početka Balkanskih ratova, relativno dosta za ondašnje prilike veoma male i krajnje nerazvijene države. U istom periodu uvoženi su sivo tirolsko, a po svemu sudeći i marijadvorsko goveče, zatim engleska bijela svinja (srednji jorkšir). Rezultati takvog rada pozitivno su djelovali na kvalitet goveda i svinja u nekim područjima. Tako je jedan broj sivih goveda sačuvan u Topolci, kod Bara, poslije Drugog svjetskog rata, a djelovanjem engleske bijele svinje stvorena je u Bjelopavličkoj ravnici oplemenjena domaća svinja.

Iz nekih dokumenata privrednog odjeljenja Ministarstva unutrašnjih djela na Cetinju vidi se da su u mnogim krajevima tadašnje Crne Gore korišćeni kvalitetni priplodnjaci koje je država, pod određenim uslovima, dodjeljivala boljim i naprednijim poljoprivrednim proizvođačima. Uporedo sa dodjelom priplodnjaka davana su i uputstva za njihovo pravilno korišćenje.

⁵ Šakotić, V., 1996: Nikšić u Knjaževini (Kraljevini) Crnoj Gori. Centar za informativnu djelatnost Nikšić.

⁶ Dozet, Natalija, Adžić, N., Stanišić, M., Živić, N., 1996: Autohtoni mlječni proizvodi. Poljoprivredni institut Podgorica, SILMIR, Beograd, 1966.

⁷ Dozet, Natalija, Adžić, N., Stanišić, M., Živić, N., 1996: Autohtoni mlječni proizvodi. Poljoprivredni institut Podgorica, SILMIR, Beograd, 1966.

⁸ Erdeljanović, J. 1907: Kuči - Bratonožići - Piperi. Slovo ljubve, Beograd, 1891. Srpska kraljevska akademija, Srpski etnografski zbornik - Naselja srpskih zemalja, Beograd.

⁹ Ogrizek, A., 1949: Problematika crnogorskog stočarstva. Stočarstvo, 7-8.

¹⁰ Rakočević, M., 1950: Njeguški sir. Stočarstvo 3-4.

¹¹ Rakočević, M., 1952: Mljekarstvo na Sinjajevini i mjere za njegovo unapređenje. Stočarstvo 3-4.

¹² Petrović, Istorijski glasnik, 1-2. Beograd.

Poljoprivredne škole osnovane u Danilovgradu 1875. i u Podgorici 1893. godini su osposobljavanjem kadra i širenjem kvalitetnog priplodnog materijala doprinijeli unapređenju tadašnjeg stočarstva.

Od Prvog do kraja Drugog svjetskog rata, nije bilo posebne stočarske ustanove u Crnoj Gori. O unapređivanju poljoprivrede, a time i stočarstva, u to vrijeme staralo se poljoprivredno odjeljenje pri Banskoj upravi na Cetinju i sreski referenti za poljoprivredu. Tada su formirane i dosta brojne pripusne stanice i uvedene plemenite rase stoke. Iz ovog perioda poznat nam je i jedan rad profesora *Adameca* koji se odnosi na naučno proučavanje autohtonog govečeta u Crnoj Gori.¹³

Neposredno poslije Drugog svjetskog rata formiraju se: Stočarska stanica pri Poljoprivrednoj školi u Nikšiću, Ovčarska stanica pri Poljoprivrednom imanju "Kruševac" u Podgorici, Pčelarska stanica u Nikšiću, Svinjogojska stanica u Danilovgradu, Stanica za sitne grane stočarstva u Herceg Novom, Sreska poljoprivredna stanica u Pljevljima, te ovčarske farme u Andrijevići i Bijelom Polju. Kasnije su formirane i druge farme, poljoprivredna dobra i kombinati.

Osnova za naučnoistraživački rad i unapređivanje stočarstva u Crnoj Gori stvorena je formiranjem Zavoda za stočarstvo u Nikšiću 1946. godine. On je zamišljen kao centralna ustanova za proučavanje svih pitanja koja se odnose na obnovu i unapređivanje zemaljskog stočarstva, a osnovni zadaci bili su mu sljedeći:

- prikupljanje i proučavanje domaćeg i uvezenog stočnog materijala,
- utvrđivanje rejona gajenja pojedinih vrsta, rasa i sojeva stoke na osnovu analize rezultata njihovog proučavanja, kao i proučavanja ekoloških faktora u pojedinim rejonima,
- iznalaženje metoda ukrštanja i njegovog provođenja unutar pojedinih vrsta stoke u radi oplemenjivanja naših autohtonih rasa i sojeva,
- proučavanje načina ishrane stoke i iskorišćavanje i kvalitet mlijeka.

Prvi direktor Zavoda za stočarstvo bio je *inž. Josif Džuverović*, zapaženi stručnjak za stočarstvo, koji je na tom mjestu ostao do 1948. godine, kada je neko vrijeme dužnost direktora obavljao *inž. Marko Mićunović*. Te godine za direktora Zavoda postavljen je *dr Rudo Vukina* koji je u Crnu Goru došao 1947. godine, i na toj dužnosti je ostao do 1949. godine. Iako je relativno kratko boravio u Zavodu za stočarstvo, dr Vukina objavio je iz raznih oblasti stočarstva, uključujući organizaciju rada i obrazovanje proizvođača, desetak radova i jednu knjigu. Prvog jula 1948. godine iz Zavoda je izdvojeno imanje i formirano Poljoprivredno dobro "Kapino Polje", sa direktorom inž. Markom Mićunovićem na čelu. U Zavodu je pored direktora Vukine radio neko vrijeme

¹³ Adametz, L., 1925: Untersuchungen über den Schädelbau des Brachyceros-Rindes aus dem Polje von Podgorica. Zeitschrift für Tierzucht und Zuchtungsbiologie, Band 3.

inž. Momčilo Vukčević i laborant *Svetozar Bulatović* koji je kasnije prešao u Zavod za mljekarstvo Poljoprivrednog fakulteta u Sarajevu.

Zavod je 1950. reorganizovan u Ogladnu stanicu za stočarstvo, koja je početkom 1951. preseljena u Ivangrad (Berane), gdje je nastavljen rad ranijeg Zavoda. Prvi direktor Stanice u Ivangradu bio je *inž. Petar Lalatović*, a jedno vrijeme tu je radio i *inž. Milisav Petrić*. Inž. Lalatović naročito je proučavao domaće populacije ovaca i goveda. On prvi objavljuje naučno obrađene radove o zetskoj žuji, vasojevičkoj rudi, pivskoj ovcu, kao i o domaćoj buši sa područja ivangradske, odnosno beranske opštine. Ogladna stanica u Ivangradu bila je kratkog vijeka. Rasformirana je 1953. i od nje i Poljoprivrednog dobra "Polimlje" formiran je Zavod za stočarstvo. Prvi direktor Zavoda bio je *inž. Vladimir Vujnović*. Pored direktora Vujnovića u zavodu su radili *inž. Mihajlo Ljumović*, *inž. Miro Komatina* i *inž. Milan Mašović* i poljoprivredni tehničari *Miladin Krgović*, *Momo* i *Mihailo Nenezić*, *Nasto Bulatović*, *Vjera Nikolić*, *Radisav Rakočević*, *Božidar Dragović* i *Milovan Barjaktarević*. Poslije odlaska direktora Vujnovića, kraće vrijeme do rasformiranja Zavoda 1959, direktor je bio inž. Miro Komatina. U Zavodu, pored proizvodnih zadataka, radilo se na organizovanju službe selekcije stoke, proizvodnji priplodnog materijala u govedarstvu i nekim naučnim zadacima iz oblasti ukrštanja u ovčarstvu i na tipološkim proučavanjima goveda Polimlja kao i na ogleđima sa dubrenjem planinskih livada.

Godine 1954. formirane su Stanica za govedarstvo u Nikšiću i Stanica za konjarstvo u Bukovici kod Žabljaka koje su kratko bile u sastavu Zavoda u Ivangradu. Stanica za konjarstvo reorganizovana je 1959. u Stanicu za stočarstvo, koja je 1961. ušla u sastav Poljoprivrednog instituta u Titogradu, a Stanica za govedarstvo 1959. u sastav Poljoprivrednog dobra "Kapino Polje".

Rasformiranjem Zavoda za stočarstvo u Ivangradu 1959. godine i istovremenim formiranjem Odsjeka za stočarstvo pri Zavodu za poljoprivredna istraživanja u Titogradu, sadašnja Podgorica, započinje intenzivni naučnoistraživački rad u stočarstvu. U Odsjeku, kasnije Zavodu za stočarstvo, od 1959. do sredine 1960. radi jedino *Mihajlo Ljumović*, a od tada do 1963. rukovodilac Odjeljenja je inž. *Milan Šanović*, a zatim inž. *Mihajlo Ljumović* sve do oktobra 1988. godine. Odlaskom Ljumovića šef Zavoda za stočarstvo je *dr Nikola Adžić*. Pored Šanovića i Ljumovića od 1962. u Odjeljenju za stočarstvo rade poljoprivredni tehničari *Bojana Terzić-Milašević* i *Uroš Boljević*, potom od 1962-1967 *inž. Branko Gardašević*, a od 1964-1979 godine *inž. Danica Vukčević*. Od 1970. godine u Zavodu je i *inž. Nikola Adžić*. Ovdje kasnije dolaze i inž. *Čedo Bojović*, *inž. Milivoje Vasić*, *inž. Božo Dedeić*, *mr Dejan Milatović*, *inž. Milan Marković*, *inž. Božidarka Marković*, *inž. Slavko Mirecki*, *inž. Miljan Veljić*, te pogonski inž. *Slobodan Perović* i tehničari *Miladin Tomović* i *Milan Sudar*, kasnije pogonski inženjer.

Reorganizacijom republičke naučne službe u poljoprivredi 1961. formira se Poljoprivredni institut i u njemu, umjesto dotadašnjeg odsjeka, Odjeljenje za stočarstvo koji naziv ostaje i u novoj reorganizaciji, kada se umjesto Poljoprivrednog instituta 1963. formira Zavod za unapređivanje poljoprivrede, koji pod tim nazivom posluje do 1971. kada ponovo dobija naziv Poljoprivredni institut. Od tada umjesto odjeljenja postoji Zavod za stočarstvo. U sastavu Zavoda za stočarstvo (ranije odjeljenje) bila je Stanica za stočarstvo u Bukovici sve do 1975. godine (kada je izdvojena iz Poljoprivrednog instituta) i Centar za vještačko osjemenjivanje u Podgorici do prestanka njegovog rada. Upravnik Stanice za stočarstvo bio je istaknuti poljoprivredni tehničar **Vukašin Đurović** od njenog osnivanja do smrti (1977), a tu su radili i poljoprivredni tehničari **Radojica Stevović** i **Radonja Obradović**. U Centru za vještačko osjemenjivanje radio je diplomirani veterinar **Dimitrije Šugan** od 1964. do 1965. a poslije tog vremena do prestanka rada Centra dipl. veterinar **Mihailo Četković**. U Centru je radio i veterinarski tehničar **Boško Marković** od 1964. do 1968. godine.

Kontinuitet naučnoistraživačkog rada Zavoda nije prekidan bez obzira na organizacione promjene. On je započet u Zavodu za stočarstvo u Nikšiću, a nastavljen u Oglednoj stanici za stočarstvo u Nikšiću i Ivangradu (Beranama), zatim u Zavodu za stočarstvo u Ivangradu i najzad u Odjeljenju i Zavodu za stočarstvo pri Poljoprivrednom institutu u Podgorici.

Do formiranja Odjeljenja (kasnije Zavoda) za stočarstvo pri Poljoprivrednom institutu, istraživanja su bila veoma skromna i odnosila su se na proučavanje morfoloških i u manjoj mjeri proizvodnih osobina autohtonih rasa i sojeva goveda i ovaca. Nedovoljan broj istraživačkih kadrova i slaba tehnička opremljenost nijesu omogućavali dublja i savremenija istraživanja. Kadrovskim jačanjem i opremanjem instituta stvoreni su uslovi i za eksperimentalni rad. Pored proučavanja u oblasti morfoloških i proizvodnih osobina goveda, ovaca i u novije vrijeme koza, radi se na proučavanju tovnih osobina junadi i jagnjadi, na meliorativnom i industrijskom ukrštanju u govedarstvu i ovčarstvu i na ispitivanju finoće i randmana vune. Takođe se radi na eksperimentima iz fiziologije ishrane i siliranja travno-djetelinskih smješa. Od značaja su istraživanja iz biohemijske genetike u ovčarstvu (polimorfizam proteina ovaca u raznim populacijama) i populaciono-genetska istraživanja nekih kvalitativnih osobina ovaca kao osnova za utvrđivanje genetskih razlika u proizvodnim osobinama. U ovoj oblasti radi se i na proučavanju metoda za ocjenu priplodne vrijednosti u populaciji muznih krava.

Posebna oblast istraživanja je tehnologija autohtonih mliječnih proizvoda Crne Gore, o kojim istraživanjima je objavljena i značajna monografija.

Pored naučnoistraživačkog rada Zavod je uspješno obavljao i mnoge stručne poslove. U njegovom sastavu je još od osnivanja Poljoprivrednog instituta, Republička služba za selekciju stoke kao posebna organizaciona

jedinica. Pored toga, Zavod je uradio veći broj studija i programa, pored više desetina investicionih programa i projekata iz oblasti svih grana stočarstva.

Iz okvira navedenih istraživanja realizovano je na desetine naučnoistraživačkih tema i projekata, od kojih su neki i međunarodni, kao što je npr. projekat "Biotehničke metode u intenzifikaciji ovčarske proizvodnje".

Iz tih istraživanja proistekle su tri doktorske disertacije, tri magistarska rada i više diplomskih i pripravničkih radova, dvije knjige i vrlo veliki broj naučnih i stručnih radova, štampanih u domaćim i stranim časopisima ili izlaganih na domaćim i međunarodnim naučnim i stručnim skupovima. U toku je izrada tri magistarska rada i dvije doktorske disertacije. U Zavodu su do sada magistrirali inž. *Nikola Adžić*, inž. *Danica Vukčević*, inž. *Milan Marković*, inž. *Slavko Mirecki* i inž. *Božidarka Marković*, a doktorirali inž. *Mihajlo Ljumović*, mr *Nikola Adžić* i mr *Dejan Milatović*. *Ljumović* i *Adžić* su dobili i sva naučna zvanja, dok je *Milatović* trenutno u zvanju naučnog saradnika.

Laboratorija Zavoda za stočarstvo

Zavod za stočarstvo je, uz ostale subjekte, uključivan preko Projekata regionalnog razvoja poljoprivrede Crne Gore i drugih programa u nabavku, proizvodnju i distribuciju po Crnoj Gori kvalitetne priplodne stoke: goveda,

ovaca, koza, svinja, konja i živine. U tim poslovima korišćena su sopstvena istraživanja i druga naučna saznanja. Na ovom planu bez sumnje je već do sada puno urađeno. Konkretno, rasna slika stoke u Republici u posljednjih dvadesetak godina znatno je izmjenjena. Buša u govedarstvu i domaća pramenka u ovčarstvu već su u dobroj mjeri oplemenjene. Time je znatno povećana proizvodnja po plotkinji. U tom periodu je, na primjer, prosječna proizvodnja mlijeka po kravi povećana sa 1000 na oko 2000 l. Rasnom poboljšanju stoke, mnogo su doprinijele i društvene farme: u Bukovici, Žabljaku, Nikšiću, Pljevljima i Ivangradu u govedarstvu i Reprocentar "Pišće" i dr. u ovčarstvu, od kojih je, nažalost, većina likvidirana. Slična sudbina, vjerovatno, očekuje i ostale farme, sa čime se ne možemo složiti. Ne bar sa načinom i brzinom provođenja takve politike.

Saradnici zavda za stočarstvo

Dalji naučnoistraživački i stručni rad Zavoda, odnosno sada Stočarsko-veterinarskog centra, biće usmjeren na produbljivanje pomenutih pravaca i sadržaja rada uključujući i primjenu i razvijanje savremenih metoda istraživanja

kao i na konsolidaciju oplemenjenih rasa i genotipova domaće stoke, ali i na očuvanju autohtonih rasa i sojeva stoke, kao banke gena za naučnoistraživački i uzgojni rad budućih generacija, te na produbljivanju saznanja o genetskom sklopu i biohemijskim osobinama autohtonih rasa i sojeva stoke. Radiće se i svi navedeni stručni poslovi: selekcija i matična evidencija stoke, studije, programi, projekti i sl. Zavod će u narednom periodu participirati i u obrazovanju i usavršavanju potrebnih kadrova.